

Německé oblasti při vzniku První republiky

Luboš Jemelka*

PRVNÍ KROK NĚMECKÉHO RAKOUSKA A PROVINCE DEUTSCHBOEHMEN

Velkým krokem k nezadržitelnému pádu Rakouska-Uherska byla tvorba státu německé Rakousko, který se začal konstituovat na základě císařova federalizačního manifestu už 21. října 1918. Tento manifest Karla I. z 15. října měl, jako poslední pokus o zachování podunajské monarchie, přetvořit Předlitavsko na spolkový stát tvořený čtyřmi národními státy, kde by bylo vedle státu Čechů, Jihoslovanů a Ukrajinců vytvořeno německé Rakousko, které by zahrnovalo také severní části Čech, Moravy a Slezska. Tato myšlenka neuspokojila nikoho kromě německého obyvatelstva, které by tak vytvořilo jednoznačně nejsilnější stát, pod jehož kontrolou by byla velká část silného českého průmyslu. Dne 21. prosince vytvořili Němci vlastní prozatímní národní shromáždění pro správu území rakouských Němců, které zahrnovalo rovněž německé oblasti v českých zemích, a dvacetičlenný orgán exekutivy.

Když němečtí poslanci Čech viděli, jak pokračuje tvorba československého státu, museli rychle reagovat a sešli se 29. října ve Vídni v sále rakouského zemského sněmu k poradě. Na úvod prohlásili: „My německým lidem Čech na základě všeobecného, rovného a přímého hlasovacího práva zvolení poslanci jsme se sešli na tomto předběžném zemském shromáždění, abychom na základě uznaného práva na sebeurčení národů zajistili výkon řádné správy a uchránili náš národ před cizí vládou a hospodářskou bídou.“¹ Zajímavé bylo, že se toto prohlášení opíralo o právo na sebeurčení, tedy právo, které bylo českému národu tak dlouho odprávo.

Vytvořena byla také prozatímní ústava pro autonomní území německých Čech. Zemským správcem tohoto území byl zvolen Raphael Pacher, ten se však záhy stal ministrem rakouské vlády a byl proto nahrazen poslancem Rudolfem Lodgmanem. Jeho zástupcem se stal sociální demokrat Josef Seliger a agrárník Wilhelm Maixner. Ustanovena byla zemská vláda v Liberci (Reichenbergu). Členové vlády byli zároveň představiteli jednotlivých resortů, které tvořily nižší instance zemské vlády. V Liberci vytvořili vlastní vrchní soud a finanční feditelství, v Teplicích železniční feditelství. Byl tak odmítnut nárok československého státu na Němci osídlená území a konstitovala se provincie Deutschboehmen (německé Čechy), jako autonomní provincie pod správou státu německé

Rakousko vzniklého 21. října. Myšlenky Čechů na vytvoření vlastního státu v mezích historických hranic českých zemí a Slovenska Němci neuznávali, naopak chtěli české země co nejvíce rozdrobit, přesně tak, jak o to usilovalo Německo již několik staletí.

DALŠÍ PROVINCE A PRÁVO NA SEBEURČENÍ

Dne 30. října se konala ve vídeňské budově parlamentu schůze poslanců německé části severní Moravy a Slezska, kde se také přihlásili k vlastnímu právu na sebeurčení, vytvořili svůj prozatímní zemský sněm a prohlásili provincií Sudetenland za svéprávnou provincii státu německé Rakousko, bez ohledu na to, že s ním nebyla vůbec územně spojena. Tím byla pozice moravských a slezských Němců ještě o něco složitější. Když se hledalo vhodné označení pro tuto provincii, došlo se nakonec k pojmenování Sudetenland – podle severomoravského horského hřbetu. Ačkoli už provincie Deutschboehmen byla karikaturou jakékoliv správní organizace, bylo to z hlediska německého osídlení na Moravě a ve Slezsku ještě horší. Tady v „německých“ oblastech byla silná česká a polská menšina a také celé okolí hlavního města provincie Opavy (Troppau) bylo české. Jednalo se jen o velmi nouzové řešení ve snaze nezůstat za českými Němci pozadu. Zemským hejtmanem byl zvolen dr. Robert Freissler, jeho zástupcem poslanec Hans Jakl a dr. Stefan Licht. Sestaven byl výkonný výbor národního shromáždění, který se telegraficky obrátil na prezidenta Wilsona a apeloval na něj v duchu práva každého národa na sebeurčení a zachování míru v Evropě. Podle tvrzení výboru by byl evropský mír vážně ohrožen existencí Československa ovládajícího přes milióny Němců proti jejich vůli. Ve snaze o jednání s Wilsonem jim vůbec nevedl fakt, že Německo bylo se Spojenými státy stále ve válečném stavu a to pár dnů před zdrcující porážkou.

Podívejme se teď krátce na právo na sebeurčení Němců v československém státě. Na první pohled by to mohlo vypadat, že zde stála vedle sebe dvě rovnocenná práva na sebeurčení; jak Čechů tak Němců. Rovnoprávná ale ve skutečnosti nebyla. Právo na sebeurčení Čechů se týkalo kompaktního národa, který žádnou vlastní státnost neměl. V českých zemích sice žily asi tři milióny Němců, ti však nebyli dostatečně jednotní a nebyli také schopni vytvořit souvislejší živo-

* Luboš Jemelka, student Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

¹ EMIL STRAUSS: Die Entstehung der Tschechoslovakischen Republik, s. 85.

taschopné státní celky. Německé právo na sebeurčení se vztahovalo jen na nejednotnou menšinu největšího národního celku západní Evropy. Současné mezinárodní právo k zásadě sebeurčení národů říká, že se jí mohou dovolávat pouze jednotlivé národy, nikoli různé etnické menšiny. Ty mohou požadovat kulturní, případně administrativní autonomii, nikoli však oddělení od stávajícího státu a připojení k sousednímu státu, v němž je všechno obyvatelstvo nebo jeho velká většina totožná s cizí menšinou.

Tomáš Garigue Masaryk píše o německých státních útvarech ve svém díle *Světová revoluce*: „Oddychl jsem si, vída, že Němci nemohouce zkonstruovat souvislé území německé konstruuji čtyři zvláštní, od sebe oddělené provincie, jejichž životaschopnost každému je na první pohled nápodobna.“² Němci se vůbec nezabývali podrobněji otázkou, jak by Deutschboehmen a Sudetenland měly být spojeny s Rakouskem dopravně nebo administrativně. Ve skutečnosti se chtěli připojit spolu s celým německým Rakouskem k Německu, s nímž měly jejich provincie společné hranice a přirozenou národní souvislost. To však nemohlo být oficiálně vysloveno. Bylo předem známo, že mírová konference chce Německo co nejvíce oslabit, a proto by s takovým záměrem nesouhlasila.

Jak je zřejmé z Masarykova citátu, nebyly vytvořeny jen dvě, ale hned čtyři autonomní německé provincie. V českoněmeckém pohraničí vznikla menší šumavská provincie Boehmerwaldau s hlavním městem v Krumlově (Krumau) a 3. listopadu se vytvořila provincie Deutschsuedmaehren (německá jižní Morava), která navazovala na Horní a Dolní Rakousy, se sídlem ve Znojmě. Tyto dvě územní jednotky byly jen menší obdobou snah Němců v Deutschboehmen a Sudetenland. Mezi sebou neměly žádnou větší kooperaci, neměly společného zástupce a nemohly uskutečnit ani žádnou společnou akci.

Nebylo v zájmu tvůrců těchto autonomních provincií, jak vyplývá z řady děl německých autorů, spálit všechny mosty k Čechám. Z hlediska vnitřní bezpečnosti chtěli dokonce zachovat jednotu české země. Četnická správa v těchto oblastech měla dále podléhat četnickému velení v Praze, které se stalo orgánem československé vlády. Na druhou stranu je ale fakt, že ve vnitřní správě svých provincií nechtěli připustit nepřijatelné osoby a všechny úřady měly být obsazeny jen Němci a jak řekl německý historik Hieronimus Oldofredi: „Co se týče personálu, byl jen německý. To bylo proto, neboť je zlé mít nepřítel ve vlastním domě.“³ Pozoruhodné je, že Češi žádné takové ani podobné opatření neprováděli a němečtí úředníci a soudci zůstali nadále na svých místech.

Sami představitelé německých provincií si byli vědomi, že tyto provincie byly nedokonalým a narychlo udělaným pokusem narušit nově vznikající československý stát, který se nemohl s československým převratem vůbec srovnávat. Jejich převrat za sebou neměl mnohaletou přípravu a dostatečné odhodlání svých občanů, o které by se teď mohl opřít. Jako protiargument toho, že tyto oblasti byly historicky spojeny s námi Němci říkali: „Historické právo není nic jiného než násilí ustrnulé v dějinách.“⁴ Provázané bylo také tamní obyvatelstvo s naším. Většina českých rodin byla příbuzensky spojena s Němci a navíc zvyky a styl života, každodenní starosti a slasti byly mezi Čechy a Němci totožné a nelišily se ani tak národnostně jako spíš sociálně. „Český krejčí měl k německému kolegovi mnohem blíž než k českému aristokratovi.“⁵

Také z těchto důvodů ani sami Němci nevěřili příliš ve velký úspěch svého postupu, ale svůj skepticismus se snažili skrýt, aby si před českým politickým vedením nijak nezadali a nezhorsili své vyjednávací pozice. Josef Seliger, jeden z nejvýznamnějších představitelů těchto provincií, sám pak uvedl, že nešlo o nic jiného než o řešení z nouze a napsal: „Samostatnost Deutschboehmen! Když člověk slyší tato slova, potom myslí skutečně na rozdělení všeho, co je německého v Čechách a sjednocení německých oblastí v geografický celek. Pohled na to, jaké jsou používány v Čechách řeči nás poučí o tom, že to ale není možné. Neboť německé země v Čechách nejsou jednotné, souvislé a uzavřené, nýbrž se rozpadají do jednotlivých částí, které jsou od sebe odděleny silnými českými oblastmi. Deutschboehmen je skutečně jen národně-politický pojem. Zrušíte-li Čechy, uzavřenou správní oblast, nebude ani žádné Deutschboehmen.“⁶

SNAHY O VZÁJEMNÁ JEDNÁNÍ

Pohled českých politických představitelů, jak řešit německou otázku ve vznikajícím státě, nebyl tak úplně jednotný. Někteří sociální demokraté, kteří měli úzké vztahy k sociálním demokratům německým, a také čeští socialisté zmiňovali již před 28. říjnem, že by bylo vhodné vyjít Němcům částečně vstříc a jako projev dobré vůle jim učinit určité územní ústupky v místech některých českých výběžků jako bylo Ašsko, Rumbursko nebo Broumovsko.

Vyjednávání mezi československými představiteli a zástupci Němců začalo už 30. října, kdy proběhla první schůzka předsednictva národního výboru s německým poslancem Lodgmanem. Ta ale nebyla úspěšná, a proto se 4. listopadu dostavil na jednání také po-

² FERDINAND PEROUTKA: *Budování státu I*, s. 230.

³ HIERONIMUS OLDOFREDI: *Zwischen Krieg und Frieden*, s. 22

⁴ WENZEL JAKSCH: *Cesta do Postupimi*, s. 82.

⁵ ZDENĚK KÁRNIK: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl první. Vznik, budování a zlatá éra, s. 40.

⁶ JOSEF SELIGER: *Das selbstaendige Deutschboehmen*, s. 55.

slanec Seliger, který byl v Praze velmi přátelsky uvítán jako starý kolega z rakouské říšské rady. Češi nabízelí místa v nejvyšších státních funkcích pro příslušníky německé menšiny za to, že by Němci československý stát akceptovali a vlastní národnostní snahy teď odsunuli do pozadí. Seliger ovšem trval na tom, že by provincie Deutschboehmen byla ochotna uznat nový československý stát, ale musela by jednat jako rovný s rovným, tedy jako svrchovaný státní útvar. To bylo pro národní výbor zcela nepřijatelné. Po dalších radikálních návrzích německé strany, kdy byli Češi postaveni před dvě možné alternativy – buď vezmou převrat zpět a vrátí se pod vládu Rakouska nebo se Němci v českých zemích odtrhnou a provedou připojení k německým státům. Člen národního výboru Alois Rašín na to reagoval slovy: „právo na sebeurčení je pěkná fráze, ale teď, když vyhrála Dohoda, rozhoduje moc“ a „s rebely nevyjednáváme“ (čímž napodobil slova generála Windischgraetze z roku 1848, která prohlásil po potlačení pražské revoluce) a tím další jednání prakticky znemožnil.

To, že se jednání účastnil Rašín neoznačuje německá literatura za příliš rozumné z diplomatického hlediska. Byl příliš radikální a nebyl rozhodujícím mluvčím nového státu. Mnohem vhodnější pro taková jednání by mohl být třeba Klofáč nebo samozřejmě Masaryk, který byl ale v zahraničí a jednat s ním nebylo možné. Seligerovi ale také někteří němečtí novináři (např. Wenzel Jaksch) vyčítali, že se před přednesením svých požadavků nespojil s Masarykem, který by zřejmě usměrnil a přijatelně jeho požadavky.

K třetímu pokusu o jednání, který vyšel z české strany, si většina světové literatury už vůbec nevšimá. Předcházela mu projev Lodgmana z 8. listopadu v Liberci, kde mimo jiné řekl: „Kdyby tak člověk mohl včas zjistit jednak v ířší, jednak zde, že budeme stát na ztracených postech. Dnes jsme to zjistili a můžeme svobodně varovat národy Evropy.“⁷ Zajímavé by bylo srovnání otočení rolí vzhledem k Lodgmanovu projevu o osmnáct měsíců dříve ve vídeňském parlamentu, kde řekl: „německý národ je hlavním nositelem státoprávních myšlenek a náleží mu tato role teď a musí tomu tak být i v budoucnu.“⁸ Také toto jednání skončilo neúspěchem, protože žádná strana nechtěla upustit od svých představ.

HLEDÁNÍ SAMA SEBE

Spory o německá území v Československu dále pokračovaly německými protesty u prezidenta Wilsona a u dalších zástupců států Dohody. Tato jednání neměla šanci na úspěch, protože Němci byli v očích Dohody válečnými agresory a po porážce měli být přitlačeni ke

zdi a ne diktovat podmínky. Na nějakou mezinárodní pomoc se tedy spoléhat nemohli.

Byla proto hledána jiná řešení. Radikálové jako Lodgman chtěli vojensky obsadit německé oblasti v Čechách a převzít tak pevně jejich správu. Usiloval o vojenskou podporu nebo aspoň dovoz zbraní ze Saska a Bavorska, ale neúspěšně. Německo učinilo po válce, alespoň pro příštích několik let, krok k demokracii a nechtělo a ani nemohlo po čtyřletém válečném vyčerpání vést další válku. Ačkoli Lodgman povídal ve Vídni „pohádky“ o plundrování německých oblastí a nutnosti vojensky zasáhnout, ani Rakousko mu nechtělo pomoci. Snažilo se spíš o spolupráci s ČSR, stejně jako Německo. Jak uvedl německý hrabě Wedel: „Měly jsme velký zájem na tom, abychom zabránili vyjmutí Němců z československého státu. Pokud by zůstala provincie Deutschboehmen na naší straně, nešlo by čekat od Němci ohraničeného československého státu žádné nebezpečí.“⁹

S mezinárodní podporou tedy Němci počítat nemohli. Naopak Češi byli ti, kteří měli posvěcen ostřejší postup proti „neposlušným“ německým územím. Ministr zahraničí Beneš jednal v Paříži a tam mu oficiálně potvrdil ministr zahraničí Francie Stephan Pichon, že do přijetí mírové smlouvy patří tyto pohraniční území Československu. V průběhu listopadu a prosince probíhalo obsazování těchto oblastí československými vojenskými jednotkami. Větší obrana německých měst byla nemyslitelná. Částečně kvůli válečnému vyčerpání vojáků a chybějící vůli znovu bojovat, dále kvůli nedostatku zbraní, životních prostředků, potravin, ale také strategicky-geografickým potížím, neboť tyto provincie byly obklopeny z velké části Československem. Mezi 28. listopadem a 11. prosincem 1918 byla obsazena provincie Deutschboehmen, 11. prosince padl Liberec, sídlo zemské vlády. Ta musela utéct nejdříve do Žitavy, pak Drážďan a nakonec do Vídně. Většinou byla tato území zabrána beze zbraně a jen na několika místech došlo k menším střetům.

O něco později byly obsazeny Sudety. Dne 18. prosince padlo do rukou Čechů jejich hlavní město Opava a do konce roku byli Čechoslováci pány celé oblasti českých zemích v historických hranicích. Německá vláda se v Deutschboehmen udržela 44, v Sudetenland 50 dní. Podle německého historika Emila Strausse však nebylo jejich působení tak úplně zbytečné a za dvacet let měli Němci na co navazovat. Německý národ se po obsazení svých území ještě nevzdával a zejména v roce 1919 byly organizovány ve větších městech lidové manifestace, především v době voleb do rakouského národního shromáždění.

Němci se na našem území cítili stále, až do podpisu příslušných mírových smluv, více občany Rakouska a věřili, že se jim do něj podaří svá území jednou začle-

⁷ JAHANN WOLFGANG BRUEGEL: *Tschechen und Deutsche (1918–1938)*, s. 41.

⁸ JAHANN WOLFGANG BRUEGEL: *Tschechen und Deutsche (1918–1938)*, s. 41.

⁹ JAHANN WOLFGANG BRUEGEL: *Tschechen und Deutsche (1918–1938)*, s. 60.

nit. Chtěli se proto účastnit voleb do jeho národního shromáždění 16. února 1919. To ale bylo československou vládou pochopitelně zakázáno. Němci se bouřili a na 4. března, tedy den ustanovujícího zasedání rakouského parlamentu, vyhlásila sociálně-demokratická strana stávkou a demonstrací za právo na sebeurčení. V některých městech se situace natolik vyhrotila, že čeští vojáci nevydrželi silné psychické vypětí a v obavě z nezvládnutí tak rozsáhlé akce začali na některých místech do demonstrantů střílet. Krvavý střet si vyžádal smrt 54 lidí. Ačkoli se něco podobného v období První republiky již neopakovalo, bylo to pro Němce důkazem českého útlatku a teroru vůči německé menšině a českoslovensští představitelé si museli vyslechnout diktátorské označení.

Podle Ferdinanda Peroutky jednat jiným způsobem snad ani nešlo, protože po každém převratu je potřeba silné ruky, aby udržela pořádek. Fakt je ten, že 4. března se česko-německé vztahy podstatně zhoršily. Další čeští autoři o těchto krvavých událostech psali jen minimálně. Zato němečtí autoři viděli v tomto dni podklad pro rozsáhlé články o českém teroru a Neue Zuercher Zeitung uveřejnili (stejně jako spousta dalších německých novin) dne 7. března 1919 následující text: „Poté, co už před včerejškem v Karlových Varech, Liberci a dalších městech československé vojsko střelbou a bajonety zuřivě zaútočilo na německé obyvatelstvo, které se chtělo pokojně a v míru na základě svého práva na sebeurčení účastnit voleb do rakouského národního shromáždění, spáchali včera českoslovensští vojáci v Kadani a Karlových Varech proti Němcům další ohromnou ukrutnost. Počet obětí české razie byl celkem 54. Je strašné, že česká vláda používá ke své hrůzovládě ty nejhorší prostředky a touto střelbou byla vyloučena jakákoliv možnost vzájemných vztahů vládní moci a Deutschboehmen. Roztrpčení nad tím se dostalo nejen buržoaznímu obyvatelstvu ale i sociálně-demokratickým krajům a po tomto krveprolití jen tak nezmizí. Je vyloučeno, aby se Deutschboehmen podrobila československému útisku, a česká vláda se mílí, když myslí, že může utiskovat tři a půl miliónů německých Čechů teroristickými prostředky.“¹⁰

Jak je patrné z těchto rádků byla mezi Němci vytvářena cíleně podoba Československa jako brutálního utiskovatele a nikdo si už nechtěl vzpomenout, že to byli Češi, kteří snášeli útisk Němců po několik století (o Slovácích v Uherské moci ani nemluvě). Zmiňovaný nejsou ztráty na straně českých pořádkových sil. Vedle zraněných našli v tomto tragickém střetu smrt dva vojáci, jeden z nich byl Němec a druhý měl německé příjmení Kimmel. Na druhou stranu bych nechtěl zlehčovat neadekvátnost českého zásahu, který v tu chvíli odmítali i někteří zástupci československého národa stejně rozhořčeně jako Němci. Někdy se u těchto mrtvých mluvilo mezi sudetskými Němci také jako o prvních obětech druhé světové války.

Skutečnost, která byla překážkou česko-německých vztahů byla slova prof. Masaryka, kterými ve svém podivuhodném diplomatickém klopýtnutí označil Němce v českých zemích za emigranty a kolonisty. Nemyslel tím nic zlého, jen vysvětloval jejich původ u nás, když byli pozváni ve třináctém století českým králem Přemyslem II. Otakarem, aby kolonizovali naše území. Němci si však z Masarykova projevu vzali jen to, co bylo pro jejich propagandu výhodné, a při volbě československé hlavy státu národním shromážděním podle definitivní ústavy prohlásili němečtí zástupci při odchodu z volební síně: „němečtí emigrantí a kolonisté odcházejí“.

JAKÝ BYL VÝSLEDEK?

Němci odmítali spolupráci na budování nového československého státu, kde by byli jen jedou z menšin, tedy v postavení, které jim připadalo pod jejich úroveň. Nepomohlo zpočátku ani to, že německým představitelům byla slibována význačná místa ve správě státu, ministr bez portfeuille pro německé záležitosti atd. Každý krok Čechů považovali za krok do tmy a trvalo ještě nějakou dobu než si Němci v Československu uvědomili, že Německo ani nikdo jiný na světě jim teď nijak nepomůže a musí přijmout státoprávní postavení, které jim pro dvě následující desetiletí osud předurčil.

Teprve po potvrzení českých nároků na německá území podle historického práva na mírové konferenci v Paříži v roce 1919, kam nebyly zástupci německých Čechů vůbec připuštěni, a uzavření mírové smlouvy ve Versailles s Německem (28. 6. 1919) a v Saint Germain s Rakouskem (10. 9. 1919) Němci poznali, že je o nich rozhodnuto. Poté, co marně počítali s vlivem prezidenta Wilsona coby velkého zastávce práva na sebeurčení, zjistili, že jim nezbylo nic jiného, než se podrobit rozhodnutí mírové konference. Německo jim podporu neposkytlo a Rakousko se sice snažilo posláním mírových nót zajistit jejich autonomní postavení, ale smlouvou ze Saint Germain uznalo také ono nové uspořádání střední Evropy. Muselo zrušit oficiální styky s německými oblastmi v ČSR a přestat podporovat papírovou existenci německých úřadů a vlád.

Dne 24. září 1919 se rozloučili čeští Němci s rakouským národním shromážděním, kde měli vyhrazeno deset míst, ale svého boje za nezávislost se nevzdali. Nemůžeme se proto dívat na Mnichovskou dohodu jako na ránu z čistého nebe, ale jako výsledek dvacetiletých snah některých českých Němců, kteří vyčkávali na svou příležitost.

Těžké by bylo teď zodpovědět otázku, na čí straně byla po vzniku Československa pravda. Na jedné straně zde bylo historicky české území a na druhé straně přes tři milióny německých obyvatel (podle sčítání

¹⁰ KURT GLASER: Die Tschecho-Slowakei, s. 82-3.

v roce 1921 3,12 milióny). Mělo mít prioritu území nebo lidé? Myslím si, že ani připojení německých oblastí k Rakousku ani pevné zapojení do československého státu nemohlo být ideální. Ideál by byl v soužití Če-

chů a Němců ať už v jakémkoli státním útvaru, to nám však dějiny prostoupené nacionálními vlivy nedovolily. Není to škoda?